

RECENSIES

Rusland verdienstelijk werk leverden komt hij ook niet. De minder scherpe foto's van enkele herinnerings- en/of beloningsmedailles verhelpen dit ook niet.

M. Fredericq-Lillar vertelt meer over de stijl van het oude Gentse herenhuis 'Vander Meersche'. Hiertoe gebruikt zij kritisch de reeds bestaande informatie en vult deze aan (met haar bevindingen). Na een volledige schets van de historiek bespreekt zij het buiten-aanzicht, de trapzaal en eretrap van dit gebouw. Hierbij wijst zij op de eigenheid van de stijl ten opzichte van de Franse en Duitse inbreng. Zij besluit dan ook terecht dat in de rand van barok en rococo er een eigen Vlaamse, triomferende rococo bestond.

Met een grondige bewijsovervoering weerlegt P. Schreiden enkele beweringen van H. en G. Aurenhammer in hun basiswerk over het Belvédère te Wenen. Meer bepaald toont hij aan dat de conversatiekamer pas na de dood van prins Eugeen van Savoyen tot de spiegelkamer werd omgevormd. Hij wijst erop dat deze vergissing is ontstaan doordat het materiaal over deze spiegelkamer in het Winterpaleis te Wenen werd gehaald. Zo levert hij niet alleen enkele details voor de geschiedenis van deze twee Weense gebouwen, maar ook over enkele achttiende-eeuwse kunstenaars.

De bijdrage van A. Deroisy is veel ruimer dan de titel doet vermoeden. De auteur maakt eigenlijk een evaluatie op van het politiestelsel in de Nederlanden na 1750. Zijn verdienste bestaat erin van op basis van de bronnen zelf een helder overzicht te geven van deze complexe problematiek. Dat hij voor één van zijn twee uitgewerkte voorbeelden, dit over de drossaard van Brabant, niet naar de goede licentieverhandeling van G. Vrolix hierover verwijst, is toch een tekort.

Tegen de achtergrond van een ruimer politiek-religieus kader schetst A. Jansen het verhaal van de verdrijving van de jesuïeten uit Mexico in 1767. Verder geeft hij biografische informatie over de uitvoerder van dit project markies de Croix. Zijn antwoord op de vraag of deze avonturier een vrijmetselaar was, bewijst hoe genuanceerd hij deze zaken benadert. Zijn kennis van de Spaans-Latijnsamerikaanse historiografie verbonden met een inzicht in deze over de achttiende eeuw, maken dit tot een boeiend artikel.

In haar artikel bestudeert F. H. Lemay een kleine groep binnen de zwijsende meerderheid van de Franse Constituante: de vertegenwoordigers van de derde stand uit het noorden. Haar werkwijze is een methodologisch voorbeeld te noemen om dit ongrijpbare gegeven goed te benaderen. Haar gave om dorre cijfers aan te vullen met informatie over mensen van vlees en bloed levert een aangenaam artikel op. Zonder in onnodige details te treden, geeft ze hiermee eveneens biografische informatie.

H.-J. Lope geeft een uittreksel uit een reisverhaal door Don Diego Alejandro de Galvez. In een erg kort gehouden inleiding stelt hij deze Spanjaard op éénzelfde niveau als een Dérival en een Forster. In voetnoot vergelijkt hij deze passage met hetzelfde gegeven in het jongere reisverhaal van Antonio Ponz. Het gegeven deel betreft een beschrijving van het achttiende-eeuwse Brussel. Het geheel moet het echter ervan hebben dat Brussel juist nu zijn millennium viert.

Op basis van de werken van Quesnay bespreekt J. Nagels enkele economische elementen met betrekking tot de 'voortgang' bij de fysicraten. In een heldere uiteenzetting analyseert hij hoe deze theoreticus reeds een inzicht had in de marktmechanismen. Hij overstijgt zelfs het louter economisch-theoretische door deze theorie zelf te illustreren en zich af te vragen welk effect de werken van Quesnay in zijn tijd zelf hadden.

W. Baeten

H. van der Hoeven, *Gijsbert Karel van Hogendorp. Conservatief of liberaal?* (Historische

Studies, uitgegeven vanwege het instituut voor geschiedenis der Rijksuniversiteit Utrecht XXXII; Groningen: Tjeenk Willink, 1976, 203 blz., ISBN 90 0139018 8).

Met deze onder leiding van de Utrechtse hoogleraar Boogman tot stand gekomen dissertatie, waarin de stem van de meester regelmatig te beluisteren valt, heeft de auteur de in de ondertitel vervatte vraag genuanceerd maar daarom niet minder juist beantwoord. Zoals ieder die een weinig kennis draagt van de literatuur kon verwachten, is het 'of' van het dilemma vervangen door het 'en' van de deels chronologische juxtapositie.

Van Hogendorp (H.) was volgens Van der Hoeven een 'conservatief hervormer', die als zodanig zijn befaamde Schets van 1812 schreef en *de man van 1813* werd. Zonder meer conservatief wil schrijver hem niet noemen; in navolging van Klaus Epsteins bekende indeling van de Duitse conservatieven rekent hij hem tot de 'reformistische' conservatieven. Ook gedurende zijn verdere leven was H.'s inspiratie in het algemeen gesproken behoudend en was zijn perspectief voornamelijk gericht op het verleden, zo laat Van der Hoeven ons in zijn 'Conclusie' weten. Maar in dat zelfde slotoverzicht deelt hij mee dat de in zijn boek gegeven analyse weinig reden geeft om de vraag naar het liberalisme van zijn met grote objectiviteitszin getekende hoofdfiguur niet bevestigend te beantwoorden. De conservatief-liberalen van na 1848 zou men H.'s geestelijke nazaten kunnen noemen. Schakels tussen diens aanvankelijke conservatisme en latere liberalisme levert de blijvende onderbouw van het verlichte aristocratische, waarvan hij geheel zijn leven de representant is geweest. Wanneer men voldoende oog heeft voor de geenszins radicale of individualistisch-egalitaire inslag maar de juist de standenmaatschappij respecterende en op corporatieve vrijheden gerichte gezindheid van brede stromingen binnen het Europese liberalisme van de jaren achttienhonderdtwintig en -dertig, dan kan men de latere Gijsbert Karel met een gerust hart liberaal noemen. In de ook door tijdgenoten als hoofdtegenstelling geziene strijd tussen absoluten en liberalen stond hij als 'anti-absolutist' aan de kant van de laatsten; zijn pamfletten en brochures van 1830 bepleitten een constitutionalisme dat mede de weg naar 1848 vrijmaakte; hij was, hoezeer ook levend vanuit de traditionele stapelmarkt-idee, mede door de lectuur van liberale economen als Adam Smith en Ricardo een voorloper van het economisch liberalisme der negentiende eeuw; hij kan, geen exclusief protestantisme belijdend, in religieus opzicht eveneens liberaal worden genoemd. Dit alles heeft Van der Hoeven, met de nodige behoedzaamheid en zonder te vervallen in hinderlijke polemiek, ons in zijn belangrijkste hoofdstuk IV op overtuigende wijze duidelijk gemaakt.

Natuurlijk ontbreken in dit proefschrift de polemische passages niet. Hoe zou het ook anders kunnen, waar het de bedoeling van de promovendus was om de een tiental jaren eerder door C. H. E. de Wit in diens dissertatie beproefde ontmaskering van H. als liberaal op haar merites te bezien. Maar zo tendentieus als De Wits zwart-wit tekeningen toen aandeden, zo nuchter en afstandelijk zijn de beschouwingen van Van der Hoeven uitgevallen. Over het algemeen gaat de laatste accoord met de zakelijke gegevens en analyses van de eerste, maar betwist hij - terecht naar ik meen - diens geëngageerde diskwalificaties en ongenueanceerde terminologie. In het bijzonder verwijt hij aan De Wit, dat deze vanuit zijn eigen verabsoluterende tweedeling 'aristocraten - democraten' voor de tijd van Willem I's koninkrijk een polarisatie veronderstelt, die in de feitelijke gang van zaken geen bevestiging vindt (90, 160). In het voetspoor van zijn promotor bestrijdt hij bovendien De Wits interpretatie van Thorbecke, die immers pas in de jaren veertig een 'democraat' is geworden en zelfs daarna, ondanks zijn radicaliteit, bleef afwijken van de democratisch-patriotse of bataafse traditie. Dit neemt echter niet weg, dat Van der Hoeven ons, vergele-

ken bij De Wits stimulerende aandacht voor sociale structuren die de met de mond beleden standpunten situeren en relativeren, betrekkelijk weinig nieuws brengt.

Hiermee ben ik beland bij de kritiek die ik, niettegenstaande de in bovenstaande uiteenzetting verweven waardering, op het boek heb. Het dient zich aan als 'een kritisch overzicht van de ontwikkeling van Hogendorps ideeën over de staatkundige en maatschappelijke inrichting van de staat', als een ideeëngeschiedenis dus. Als voornaamste bron gelden H.'s *Brieven en Gedenkschriften*, in de vorige eeuw in zeven delen uitgegeven. Aanvullend archiefmateriaal uit het Algemeen Rijksarchief leverde geen wezenlijk nieuwe gezichtspunten op. Het nog bestaande huisarchief-Van Hogendorp heeft de auteur niet geraadpleegd; uit een vrij onbekende publikatie, waarin wel materiaal uit dit archief verwerkt is, leidt hij af dat daarin 'blijkbaar geen historisch interessante gegevens meer te vinden zijn' (7). Nu valt een zuiver 'ideengeschichtliche' studie op zich nog wel te verantwoorden, maar het is de vraag of er in dit geval niet al op voorhand weinig nieuwe perspectieven van te verwachten waren. Historiografisch gezien is H. immers, ondanks de overvloed aan schriftelijke nalatenschap, langzamerhand een afgekloven been geworden, al missen wij node de afgeronde wetenschappelijke biografie over hem.

Meer dan eens wijst schrijver in zijn eigen studie op Gijsbert Karels afkeer van wat hij zelf noemde 'metaphysische' wetenschap of 'afgetrokken denkbeelden'. 'Theoriën als kastelen in de lucht' lagen deze staatsman niet (148). Zijn anti-speculatieve geest, zijn afkeer van filosofische stelsels en zijn eclecticisme noemt Van der Hoeven kenmerkend voor een 'rechtgeaard conservatief, die een voorkeur voor het concrete boven het abstracte zou hebben' (43). Afgezien van het feit dat Metterhichs 'System' met zijn verlicht-aristocratische kenmerken - door schrijver niet gegeven - vergelijking zou hebben gerechtvaardigd, is het des te opvallender dat uitvoerige beschouwingen worden besteed aan de theorieën van de denkers Montesquieu en Burke, van de staatsman Vom Stein en van de politicus-schrijver Benjamin Constant. Maar van Montesquieus persoonlijke en diepgaande invloed was Verberne al niet zeker en heeft ook deze studie mij niet kunnen overtuigen; Burkes expliciete voorbeeld blijkt verder toch eigenlijk alleen uit geschriften van 1791; over Vom Stein als inspiratiebron weet schrijver niet meer te zeggen dan dat H. 'toch wel een zekere sympathie' voor hem moet hebben gehad (38); tenslotte moet schrijver constateren dat er 'helaas' geen aanwijzingen zijn dat H. zich met 'de geschriften van mensen als Constant' heeft beziggehouden (118). Geen wonder dat een aantal theoretische beschouwingen in dit boek, hoe verdienstelijk ze dikwijls ook zijn, nogal in de lucht hangen waar het hun relatie met Gijsbert Karel betreft. Dat deze bijvoorbeeld onder invloed van Montesquieus romantisch-conservatieve ideologie van zijn 'statische conservatisme van 1787' (?) tot conservatief hervormer zou zijn geëvolueerd (43), lijkt mij niet alleen onbewezen, maar ook in strijd met de bewering dat dezelfde Montesquieu, overigens reeds in 1755 overleden, zich door 'zijn verstandelijke benadering en zijn gemis aan historisch besef van de romantisch-conservatieve ideologie onderscheidde (35, 36)! Met dit soort geforceerde 'ideengeschichtliche' constructies heeft schrijver zijn lezers een twijfelachtige dienst bewezen. Een historicus kan de soms haastig neergeschreven en dikwijls pragmatisch bedoelde overwegingen van zijn object ook wel eens té serieus nemen. Daar komt nog bij dat in het reeds genoemde hoofdstuk IV de chronologie nogal eens uit het oog is verloren, hetgeen het zicht op wat - enigszins overtrokken - de ontwikkeling van H.'s denkbeelden heet, heeft verduisterd.

Ondanks de genoemde bezwaren beschouw ik deze jongste studie over H. als een nuttig en leerrijk overzicht van de stand van zaken rond een der grondleggers van ons staatsbestel. Eens te meer is duidelijk geworden, hoezeer we het er allen in wezen over eens zijn, wie deze intelligente, erudiete, ambitieuze, eigenzinnige, strijdbare, zelfverzekerde, onge-

naakbare, de laatste twintig jaren van zijn leven zich gefrustreerd voelende staatsman was en wat hij voor stond, maar ook dat over zijn plaats in de ontwikkeling van de politieke ideeën en over de kwalificaties die daaraan moeten worden gehecht, verschil van mening mogelijk blijft.

J. A. Bornewasser

A. Boland, *Le proces de la révolution belge: Adolphe Bartels, 1802-1862* (Namen: Presses Universitaires de Namur, 1977, 316 blz., BF 650.-).

A. Boland heeft de moeilijke taak op zich genomen een biografie te wijden aan één van de meest boeiende figuren uit de Belgische republikeins-radicalen beweging uit de beginperiode van de onafhankelijke staat. De journalist en publicist Adolphe Bartels was inderdaad een spilfiguur in de relatief kleine groep van leidende revolutionairen die in de gebeurtenissen van 1830 de aanzet zagen, voor een totale maatschappelijke omwenteling en onverzettelijk ijverden voor de realisatie van gedemocratiseerde sociale en politieke vormen. Ze behoorden voor en in 1830 weliswaar tot de meest strijdbare patriotten, maar naarmate de Belgische onafhankelijkheid geconsolideerd raakte, verloren ze geleidelijk aan terrein en werden ze ten slotte volledig opzij gezet door de gematigde krachten. Tegen deze ontwikkeling boden ze aanvankelijk hardnekkig tegenstand. Na de troonsbestijging van Leopold I in juli 1831 werd het echter duidelijk dat ze het pleit over heel de lijn verloren hadden. De radicalen verdwenen wel niet geheel van het politieke toneel - de regering zou nog meerdere malen geconfronteerd worden met hun actief geijver in de linkse oppositie tegen het binnenlandse gematigd unionistische beleid - maar meer dan een marginale stroming vormden ze toch niet in de periode 1831-1848.

Adolphe Bartels nam in deze groep een zeer speciale plaats in. Niet enkel omdat hij één van de weinige liberaal-katholieken was, maar vooral wegens bepaalde karaktertrekken. Loyaliteit was nu niet precies zijn sterkste zijde. Zijn kritische instelling, die ook ten aanzien van zijn vrienden weinig constructief was, en zijn onbuigzaamheid haalden steeds de bovenhand. Na verloop van tijd lag hij dan ook met iedereen overhoop, raakte hij totaal geïsoleerd in de radicale beweging en verdween hij in 1847 van het politieke toneel. Hij liet echter een uiterst omvangrijk journalistiek oeuvre achter dat bijzonder interessant is voor de kennis van de vroegsocialistische ideeënwereld. A. Bolands biografie getuigt hiervan ten volle. De auteur spaarde zich geen enkele moeite om de geschriften en de ego-documenten van zijn personage systematisch bijeen te brengen. Hij raadpleegde daartoe alle beschikbare dagbladen, krantjes, pamfletten en andere tijdsdocumenten en onderzocht massa's persoonlijke archieven. Het resultaat van dit geduldige opzoekingswerk wordt weergegeven in een strikt chronologisch opgebouwde biografie, gevolgd door een kort besluit waarin gepoogd wordt een algemeen beeld te schetsen van het hoofdpersonage. Het is een bijzonder levendig en erg vlot leesbaar geheel geworden waarin de figuur van Bartels goed zichtbaar wordt en waarvan de voornaamste verdienste ongetwijfeld ligt in de degelijke en doordachte analyses van Bartels ideeënwereld.

De politieke biografie is echter een zeer moeilijk en veeleisend genre. Van de auteur wordt namelijk niet alleen verwacht dat hij zijn hoofdpersonage zichtbaar maakt, maar tevens dat hij het voor de lezer doorzichtig maakt. Dat veronderstelt dat hij een grondige kennis bezit van de periode waarbinnen de figuur politiek bedrijvig was, teneinde diens activiteiten genuanceerd te kunnen relateren aan de algemene politieke constellatie. Het veronderstelt ook dat de auteur afdoende inzicht heeft in de psychologie van zijn personage om